

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ТА ГОСПОДАРСТВО МЕНЬСЬКОЇ СОТНІ НАПРИКІНЦІ XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.

DOI: 10.5281/zenodo.3855450

© Д. Казіміров, 2020. CC BY 4.0

Пропоноване дослідження має на меті охарактеризувати процеси становлення старшинського, монастирського землеволодіння та освоєння території Менської сотні Чернігівського полку наприкінці XVII – на початку XVIII ст. **Методологічно** робота побудована на поєднанні регіонального, мікроісторичного та антропологічного підходів. Застосування історико-генетичного, історико-порівняльного та просопографічного методів дозволило простежити умови надання козацькій старшині маєтностей в сотні у зв'язку зі змінами у службовому становищі, виявити в джерелах пов'язані з цим певні неточності хронологічного та фактичного характеру. **Наукова новизна** дослідження пов'язана також із введенням до наукового обігу інформації з невідомих раніше документів щодо колонізації території сотні представниками місцевої сотенної старшини та рядового козацтва.

Висновки. Автором визначено кількісний склад населених пунктів сотні, сформований ще за доби Речі Посполитої на Чернігово-Сіверщині. Простежено вплив переселенського руху з Правобережної України на освоєння її територій. У результаті майже третину маєтностей та підданих в сотні отримали старшини – вихідці з правобережних полків. Водночас розглянуто процес переходу рангових володінь у спадкові, розширення меж монастирських володінь, умови заснування слобід, хуторів та будівництва млинів. Окрема увага зверталася на заселення та господарську діяльність північної частини сотні, в освоєнні якої активну участь брали місцева старшина та козаки. Автором визначений розподіл старшинських, монастирських маєтностей та територій, які перебували у підпорядкуванні менської ратуші. Колонізація вільних земель, заснування слобід та хуторів, підприємницька діяльність нових та старих господарів у Менській сотні відповідали тенденціям часу та політиці гетьмана Івана Мазепи, спрямованій на підтримку господарського розвитку територій та економіки Української козацької держави в цілому.

Ключові слова: козацька старшина, рядове козацтво, спадкове володіння, рангове володіння, монастирські маєтності, Менська сотня.

Історія Української козацької держави або Гетьманщини на зламі XVII–XVIII ст. відзначається відносною стабілізацією суспільно-політичного життя, що значною мірою стало можливим завдяки гетьману І. Мазепі. Якщо не брати до уваги ідеологічні нашарування та упередження щодо його постаті та діяльності, більшість дослідників відзначає прагнення гетьмана до розбудови Української держави, зростання її добробуту та культурного багатства¹. Водночас у соціально-еко-

¹ Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба / Пер. з нім., передм., прим. О. Струкевича. Київ : Грамота, 2008. С. 107; Млиновецький Р. Гетьман Мазепа в світлі фактів і дзеркалі «історій». Торонто, 1976. С. 25–28; Павленко С. Іван Мазепа. Київ : Альтернативи, 2003. С. 153–168; Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. 2-е вид. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. С. 18–22; Чухліб Т. В. Булава проти скіпетра. Україна у Великій Північній війні 1700–1721 років. Київ : Арій, 2019. С. 45–49.

номічному житті країни наприкінці XVII ст. простежуються кілька суперечливих тенденцій. З одного боку, це освоєння нових територій, розвиток сільського господарства, млинарства, гуральництва та промислового виробництва. Активну участь у цих процесах брали вихідці з Правобережної України, які через війни та розруху доби Руїни були змушені кидати свої домівки та переходити на Лівобережжя. За висловом О. Оглобина, «на цій порівняно спокійній території, що вже давно чекала на мирний труд», їх охопив «дух підприємництва, який створює нові вартості праці, нові оселі, нові матеріальні добра»². У свою чергу на Лівобережжі відбувалося перенесення центрів землеволодіння та торгово-промислового підприємництва з південних полків на північ. Окрім сприятливих умов для ведення господарської та промислової діяльності, у північних полках було спокійніше на відміну від південних, які потерпали від татарських нападів та частих повстань.

З іншої сторони, доба І. Мазепи відзначається зростанням великого, передусім старшинського, землеволодіння. У перші роки свого правління гетьман надав великі маєтності своїм прибічникам. Він прагнув не лише здобути підтримку серед старшини, а й створити прошарок заможної та освіченої аристократії, на яку б спирався державний устрій. Також джерелом зростання старшинського землеволодіння була «займанщина», купівля, передача маєтностей за борги, провини, а почасти захоплення земель у рядових козаків та селян³. Значною мірою це стосувалося територій, зайнятих у колишніх володіннях польської шляхти. Козаки та селяни не отримували на те ніякого законодавчого підтвердження, і старшина використовувала цей факт на свою користь⁴. Державці старалися якнайшвидше закріпити набуті землі в довічне володіння, отримавши гетьманський універсал чи царську грамоту.

У господарській політиці гетьману повсякчас доводилося демонструвати «мистецтво компромісу», задовольняючи бажання старшин і монастирів у маєтностях та робочих руках, які б їх обслуговували (суворі накази в універсалах щодо виконання належних повинностей, сплати податків тощо). В інших випадках він забороняв старшинам захоплювати землі в козаків та селян (наприклад, універсал І. Мазепи до київського полковника К. Мокієвського від 20 листопада 1691 р.) та обтяжувати підданих надмірними обов'язковими відробітками (універсал І. Мазепи 1701 р. щодо обмеження панщини двома днями на тиждень)⁵. До речі, подібний універсал із заборону полкової старшині захоплювати зайняті козаками та селянами ґрунти у 1690 р. видав чернігівський полковник Я. Лизогуб⁶.

Загалом у дослідженнях про період гетьманування І. Мазепи в основних рисах висвітлюються економічний розвиток, соціальна структура, відносини у сфері землеволодіння, політика гетьманських надань у межах всієї Лівобережної України. Натомість у нашій розвідці ми сфокусуємо увагу на колонізаційних процесах та формуванні землеволодінь у межах невеликої територіальної одиниці, а саме Менської сотні Чернігівського полку.

Повертаючись до класифікації старшинських землеволодінь, нагадаємо, що у другій половині XVII – XVIII ст. вони набувають двох основних видів: на правах власності та тимчасового умовного тримання. До першого виду відносяться землі, визначені в офіційних документах як «зуполні» або «вічне», «спокійне», «нена-

² Оглобин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 1960. С. 67–68.

³ Мякотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв. Прага: Пламя, 1926. Т. 1. Вып. 2. С. 72–79, 101–104, 143–157.

⁴ Таїрова-Яковлева Т. Г. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради» / Переклад з російської о. Ю. Мицика. Санкт-Петербурзький державний університет; НАН України. Інститут історії України. Київ: Кліо, 2013. С. 85.

⁵ Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба... С. 113; Оглобин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк; Париж; Торонто. 1960. С. 98–100; Таїрова-Яковлева Т. Г. Іван Мазепа і Російська імперія... С. 92–93.

⁶ Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба... С. 112.

рушное» володіння. Вони були об'єктами купівлі, продажу, обміну, успадкування та застави, а їхній власник де-юре не зобов'язувався відбувати військову службу. Після смерті господаря маєтності могли успадкувати вдови, діти або інші родичі. Іншим видом були умовні або рангові землеволодіння («до ласки войсковой», «на вспартье дому»), що надавалися представнику козацької старшини на час посідання ним уряду у полкової чи сотенній адміністрації⁷. Слід зазначити, що Мазепа в багатьох випадках конфіскував у старшин рангові маєтності в разі їхніх зловживань, непридатності або ухиляння від служби, незважаючи на видані ним та його попередниками універсали⁸.

Станом на кінець XVII ст. до Менської сотні, окрім Мени як сотенного центру, відносилось ще 14 населених пунктів. Більшість з них раніше входили до складу Менської та частково Домислинської волостей. Ці села стали підсумком колонізаційної діяльності чернігівського каштеляна, київського воєводи та дипломата Речі Посполитої А. Киселя та його урядників⁹. Однак, значні території, передусім на півночі сотні, почали активно освоюватися вже в період Гетьманщини.

Маємо припущення, що після початку Національно-визвольної революції їхні жителі на деякий час отримали можливість вільно господарювати на навколишніх територіях, вважаючи нічийними також монастирські землі. У відповідь на це українські гетьмани, чернігівські та ніжинські полковники видавали оборонні універсали, якими забороняли самовільне захоплення цих угідь. Нагадаємо, що на території сотні продовжували існувати засновані за сприяння А. Киселя Максаківський Спасо-Преображенський монастир (йому належало с. Максаки), Макошинські Миколаївський та Покровський монастирі. До володінь Чернігівської архієпископської кафедри відносилось село Ушня, відоме ще з початку XVI ст.¹⁰

Розпочнемо з рангових володінь. За нашими спостереженнями, початок надання козацькій старшині маєтностей на ранг на території Менської сотні припадає на 1660–1670-ті рр. Одним з перших, хто отримав рангові маєтності, були вихідці з Правобережжя – нащадки козака або сотника Лисянської сотні Корсунського полку Якова Лисенка, соратника М. Кривоноса¹¹. Його син Іван (Івашко) Якович Лисенко (? – 1629 – 1696 – до жовтня 1699 – ?) згадувався як козак Лисянської сотні Корсунського полку (≈1649), потім полковник, прибічник Брюховецького (1663). 3 травня 1669 р. до серпня 1671 р. він відомий як чернігівський полковник. Згідно з універсалом гетьмана Д. Ігнатовича від 19 лютого 1671 р., він отримав «до ласки войсковой» села Осьмаки та Дягову з млинами на Осьмаківській греблі на р. Мені. Вони призначалися йому на «уживання та пожитковання». Також наголошувалося, щоб їхні жителі віддавали належне «послушенство»¹².

Далі І. Лисенко відомий як знатний військовий товариш, а з 17 червня 1672 р. – генеральний осавул. 3 липня гетьман І. Самойлович затвердив за ним млин на р. Сперші в с. Данилівці, куплений у козака Ісає Даниловича. 7 серпня 1672 р. І. Лисенко отримав від Самойловича універсал про підтвердження за ним сіл Дягови та Осьмаків з млинами на Осьмаківській греблі¹³. Потім він згадувався як

⁷ Мякотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв. Прага: Пламя, 1926. Т. 1. Вып. 2. С. 45; Горобець В. Світанок української держави раннього Нового часу. *Влада, соціум, люди, порядки, традиції*. Харків : КСД, 2017. С. 263.

⁸ Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба... С. 113; Павленко С. Іван Мазепа. Київ : Альтернативи, 2003. С. 167.

⁹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648): Наукове видання. Київ : Темпора, 2006. С. 294–295.

¹⁰ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. Київ, 1998. С. 208, 210.

¹¹ Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. Київ : Стилюс, 2004. С. 210.

¹² Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / [упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. Київ–Львів, 2004. С. 550–551.

¹³ Там само. С. 654.

наказний гетьман (лютий 1674 р.), полковник переяславський (липень 1677 – жовтень 1678 рр.), значний військовий товариш (1678 – жовтень 1690 рр.) та знову полковник переяславський (листопад 1690 – лютий 1692 рр.)¹⁴.

І. Лисенко брав участь у Чигиринських, Кримських (1687–1689 рр.) та Азовському (1696 р.) походах. Власне, про них йшлося в універсалі І. Мазепи від 1689 р. про підтвердження його прав на Осьмаки та Дягову з млинами. У 1690 р. він отримав жалувану грамоту від Петра I на ці села, млини в Осьмаках та Данилівці, поля, ліси, сіножаті в їхніх околицях та під Меною. Ці володіння мали перебувати у власності І. Лисенка та його нащадків «неподвижно з правом, вотчини продати и заложить, и в придание дать». Обіймаючи чернігівський полковий уряд, І. Лисенко тримав також м. Любеч разом з навколишніми селами та селами в Переяславському полку (Студеники, Коноплі, Циблі, Козинці, Городище, В'юнище, Старе та ін.). Помер десь до 25 жовтня 1699 р.¹⁵

Його син Федір Лисенко (? – 1680 – 5 січня 1751 рр.) розпочав службу в Кизикерменському поході 1695–1697 рр. За часів гетьманства Мазепи він обіймав якийсь старшинський уряд. 25 жовтня 1699 р. Ф. Лисенко отримав від гетьмана універсал про підтвердження за ним сіл Осьмаків та Дягови. Потім він згадувався як значний військовий товариш (? – 1709 р.). 9 квітня 1709 р. гетьман І. Скоропадський надав Ф. Лисенку стверджувальний універсал на Дягову, Осьмаки з навколишніми угіддями, батьківський ліс під Батурином, а також право отримувати дві частини прибутків з поколющиною з дяківського млина та показанщину «от мужицких винокурных казанов»¹⁶. Ф. Лисенко обіймав уряди чернігівського полкового осавула (1710–1714, 1717–1723), березинського сотника (1723–1728), генерального осавула (1728–1741). За цей час він набув володіння в Киселівській (двори в сс. Киселівка та Олександрівка), Менській (двори в с. Куковичі), Остерській (двори в с. Красилівка) сотнях та в Лубенському полку (двори в с. Кліщинці та Галицьке). Службовий та життєвий шлях Ф. Лисенка завершився на посаді генерального судді (1741–1751)¹⁷.

Серед землевласників, які отримали маєтності в Менській сотні, згадується також родина Бобирів. Її представник Данило Федорович перейшов з Правобережжя, а точніше повернувся на батьківщину наприкінці XVII ст. Про нього гетьман І. Мазепа повідомляв 15 липня 1691 р. у своєму листі до царів Івана та Петра Олексійовичів. Д. Бобир жив у Мені, у 1682 р. згадувався як значковий товариш. Згодом був змушений перейти на Правобережжя «от великих налог», які чинив йому Л. Полуботок за часів гетьманства І. Самойловича¹⁸. У 1686 р. він згадувався як запорозький полковник, корсунський староста, в 1691 р. – королівський ротмістр та військовий товариш. У червні 1691 р. Д. Бобир отримав універсал І. Мазепи з дозволом побудувати два млини вишняки на «речце Даниловской» та на «рече Волинской для wsparтя своего домового»¹⁹. 13 липня того ж року він приїжджав до Батурина, де звертався до гетьмана щодо свого повернення до Мени. Д. Бобир мав намір переселитися восени, попередньо «забрав сеголетних засевков хлебной врожай и ис пасек своїх пожитки». Також він обіцяв повідомляти Мазепі про наміри

¹⁴ Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва... С. 210.

¹⁵ Василенко Н. П. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка (1729–1730). Чернигов: Изд. редакции «Земского сборника Черниговской губернии», 1908. Вып. III. С. 585–589; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ : Типо-літографія С. В. Кульженко, 1912. Т. 3 (Л–О). С. 128.

¹⁶ Василенко Н. П. Генеральное следствие... С. 589–591.

¹⁷ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ : Типо-літографія С. В. Кульженко, 1912. Т. 3 (Л–О). С. 128.

¹⁸ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ : Типо-літографія С. В. Кульженко, 1914. Т. 4 (П–С). С. 180; Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ, 2010. С. 593.

¹⁹ Лазаревский А. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. *Записки Черниговского губернского статистического комитета*. Чернигов: Губернская тип-я, 1868. Вып. 1. С. 47.

Речі Посполитої, зокрема, щодо спроб укладання миру з Османською імперією²⁰.

16 жовтня 1691 р. гетьман І. Мазепа своїм універсалом надав військовому товаришу Д. Бобиру «до ласки войскової» с. Данилівку з правом «от посполитых тяглих ... належитую повинность та послушенство отбирати». Вважається, що Д. Бобир помер десь до 1709 р. Гетьман І. Скоропадський своїм універсалом від 4 жовтня 1709 р. затвердив володіння цим селом за його дружиною та сином Григорієм²¹. Можливо, що у той період певну частину володінь в Данилівці здобув і його брат Іван, відомий як значковий товариш (1708), товариш знатний (1718 р.), а з 1727 р. – стольненський сотник. Г. Бобир скоріше за все не залишив спадкоємців, бо саме Іван в 1730 р. одержав підтвердження, а 24 березня 1731 р. – універсал гетьмана Д. Апостола на с. Данилівку²².

«До ласки войскової» нібито отримав маєтності і менський сотник Гнат Сахновський, але вже на початку XVIII ст. та за інших військово-політичних обставин. Його батько Василь Сахновський згадувався як менський козак (1654), менський сотник (≈1662) та городовий отаман (≈1672–1677). Гнат Васильович, ймовірно, теж розпочинав службу рядовим козаком, потім двічі згадувався на посаді киселівського сотника (≈1681 та ≈1696–1697 рр.) та менського городового отамана (≈1693). Менським сотником він став орієнтовно в 1697 р. На кінець XVII ст. про його маєтності повідомляють окремі згадки у документах про отримання володінь від жителів сотні, наприклад, купівля ставка під Менюю у місцевого козака Максима Кабана (15.02.1697 р.), уступний запис про отримання сіножаті від жителя с. Ушні Агафії Павловської (4.11.1697 р.) в якості розплати за вчинення «вшетеченства» (подружньої зради) або купчий запис про продаж менською жителякою Мар'єю Огренич свого гаю (орієнтовно кінець XVII ст.)²³. 28 квітня 1698 р. чернігівський полковник Я. Лизогуб надав йому універсал з дозволом побудувати млин в околицях с. Баби. Більш детальну інформацію про володіння Г. Сахновського повідомляє універсал гетьмана І. Скоропадського від 6 січня 1709 р. Згідно з ним, «для вспартя господарского» сотник отримував села Величківку, Феськівку, млин у Феськівці, млин Федора Кучора та Ничипора Губського «з двома каменями мужицкими» на менській греблі. Також у володінні сотника було «займище» під Величківкою, придбане у місцевого мірошника. Незабаром всі згадані володіння були підтвержені за Г. Сахновським жалуваною грамотою Петра I від 17 січня 1709 р.²⁴.

Наступна частина маєтностей у Менській сотні належала до гетьманських володінь І. Мазепа, потім – І. Скоропадського. Між селами Макошиним та Великим Устям розташовувалися озера, з яких до гетьманського двору надходила риба: Десняк, Велика Глушка, Пічков, Титовка, Окольне, Хоробор, Ювжин, Добротов, Бистра, Прикал, Пісочна, Лоша, Лопата, Тиха, Річище та ін. – всього 23 назви, більшість з яких збереглися до сьогоднішніх днів²⁵.

До гетьманських володінь відносилися території в межах колишньої Домислинської волості. Якщо поглянути на карту, територія навколо села Домашлин виглядає своєрідним анклавом на півночі Менської сотні (див. додаток 1). Його тяглість до Мени, напевно, пов'язана з належністю цих територій А. Киселю. Також відомо, що після 1648 р. Домашлин підпорядковувався менській ратуші. На по-

²⁰ Листи Івана Мазепа / Упор. В. В. Станіславський. Київ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 280.

²¹ Василенко Н. П. Генеральное следствие... С. 607–608.

²² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ : Тип-я т-ва Г. Л. Фронцкевича, 1908. Т. 1 (А–Д). С. 54; Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті... С. 248–249; Присяга Чернігівського полку 1718 року / Упор. та вступ Ігор Ситий, Сергій Горобець, передмова Ірина Кривошея. Чернігів : Десна Поліграф, 2011. С. 51.

²³ ЦДДАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 160, 163.

²⁴ Василенко Н. П. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка (1729–1730). Чернигов, 1908. Вып. III. С. 613–616.

²⁵ Мазепа книга / Упор. та вступна стаття І. Ситого. Чернігів : ЦНТЕІ, 2005. С. 92.

чатку свого гетьманування І. Мазепа надав його менському сотнику Івану Курочці (Курському). Він згадувався як значний військовий товариш, який перейшов на Лівобережжя з Корсунського полку, а посаду менського сотника обіймав орієнтовно в 1685–1696 рр.²⁶ Його родина продовжувала жити в Мені. Зокрема, відомий купчий запис від 23 травня 1705 р., в якому згадується про те, що козак Герасим Іванович Курський продав свій шинковий двір з «двома светлицями с коморою из иншими будинками» цехмістру шевського цеху Семену Пінчуку та цеховій братії за 110 золотих²⁷.

Перед тим, як вести мову про наступних власників Домашлина, звернемо увагу на інших жителів Менської сотні, які вели господарську діяльність в його околицях наприкінці XVII ст. Одним з них був попередник Курського – Габриель Гуринович, який походив з родини менського козака Ониська Гуриновича та згадувався на посаді менського сотника у 1681 р. На той момент у його володінні був млин на р. Бреч. Поряд з ним, за часів гетьманування І. Самойловича, він заснував слобідки Габрилівку та Бориловку. 20 липня 1689 р. Г. Гуринович продав млин та ставок переяславському полковнику Л. Полуботку²⁸.

Він заснував у цій місцевості й х. Гуриновський при р. Оленці. Про нього згадується в акті від 29 листопада 1688 р. щодо розгляду суперечки на чернігівському полковому уряді між Г. Гуриновичем та жителями с. Домашлина. Її спричинили наміри державця побудувати хутір та «винниці постановити» на двох сіножатах, які він отримав від Купрія Висоцького та Івана Вишні. Домашлинці намагалися цьому перешкодити, щоб «им в отчине и в деревне бортном не була кривда». Однак, дізнавшись про купчий запис на ці сіножати, вони відмовилися від своїх претензій. Згідно з актом від 12 січня 1705 р., Г. Гуринович, який вже мешкав у с. Охромієвичі, продав хутір з «хатою, винницею, солодовнею и з греблею» своєму братові, знатному козаку менському Кузьмі Гуриновичу за сто золотих²⁹. У 1682 р. він відомий як менський сотник, а в 1700 р. – як наказний менський сотник³⁰. К. Гуринович отримав стверджувальний універсал від чернігівського полковника П. Полуботка з дозволом на подальше будівництво та господарську діяльність у придбаних ним землях від 18 лютого 1710 р. та універсал І. Скоропадського з підтвердженням прав на володіння хутором, винокурнею, солодовнею та з дозволом побудувати млин на р. Оленці від 27 липня 1710 р.³¹.

Домашлин пробув у володінні І. Курського до 1698 р. Через тяжкі повинності, якими він обкладав селян, універсалом від 12 травня 1698 р. І. Мазепа забрав село «з под держави Івана Курочки» та прийняв «громаду домашленскую ... под гетманскую оборону»³². Невдовзі він передав Домашлин генеральному писарю П. Орлику. Після так званої «зради» І. Мазепи Домашлин, Габрилівка, млини на р. Бреч перейшли до чернігівського полковника П. Полуботка, який отримав на них та інші маєтності в Чернігівському полку царську грамоту від 22 грудня 1708 р.³³.

Як свідчить його універсал від 23 травня та універсал гетьмана І. Скоропадського від 14 липня 1710 р., він віддав Домашлин, хутір на р. Бреч з двома млина-

²⁶ Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті... С. 375.

²⁷ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 583.

²⁸ Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. К., 2010. С. 308, 594.

²⁹ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 730 зв.

³⁰ Російський державний архів давніх актів (м. Москва). Ф. 229. Оп. 2. Спр. 54. Арк. 236; Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті... С. 352.

³¹ ЦДІАК України. Ф. 57. Спр. 23. Арк. 731–731 зв.

³² Універсали Івана Мазепи. 1687–1709. Кн. 1 / Упорядник: Іван Бутич. К., 2002. С. 311; Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті... С. 375; Павленко С. Іван Мазепа. Київ : Альтернативи, 2003. С. 167.

³³ Універсали Павла Полуботка (1722–1723)... С. 378–379; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ : Типо-литографія С. В. Кульженко, 1914. Т. 4 (П–С). С. 183.

ми знатному військовому товаришу Василю Полоницькому, отримавши від нього с. Боровичі та Боровицьку слобідку у Любецькій сотні. Ці маєності переходили йому у «спокойное и ненарушимое владение» з дозволом стягувати з посполитих «належитіе повинности, показанщину, медовую дань и иніе пожитки»³⁴.

В. Полоницький був сином полкового писаря Канівського полку Остафія Полоницького та Маргарити Микитівни, рідної сестри святителя Феодосія Углицького. Після переселення на Правобережжя у 1679 р. він згадувався як значний товариш Чернігівського полку. За часів гетьманства Мазепи В. Полоницький очолював любецький сотенний уряд (1698, 1701–1708). Далі він відомий як значний військовий (1709–1717) та бунчуковий товариш³⁵.

Колонізаційну діяльність на півночі Менської сотні В. Полоницький розпочав ще до отримання Домашлина. Орієнтовно в 1709 р. він поселив слобідку Володимирівку. 30 серпня 1709 р. В. Полоницький одержав універсал від І. Скоропадського з дозволом насипати на р. Бреч (вниз від згаданої слобідки) греблю та побудувати млини, але за умови, щоб «людским грунтам наименшая подтопом не учинилася шкода»³⁶.

На прохання В. Полоницького гетьман І. Скоропадський 13 вересня 1710 р. надав йому універсал на Домашлин, дозвіл «на гаченя гребли при хуторе Брецьком...» та поселення біля цього хутора людей в «помочь для гаченя гребли». При цьому йому дозволялося запрошувати лише «людей заграничних литовських ... осадити и спокойне владети»³⁷. За іншим універсалом В. Полоницький отримував дві військові частини у млині Івана Хавдія на р. Бречі в Домашлинській околиці.

У 1714 р. на придбаних поблизу цього млина грунтах він поселив слобідку Іванівку, згадану потім як Хавдіївка. У 1716 р. ним була заснована слобода Михайлівка «прозванієм Тютюнниковская» в околицях Домашлина³⁸. Однак господарювання В. Полоницького в маєностях з самого початку супроводжувалося конфліктами зі своїми сусідами та підданими. Отримавши Домашлин, він захопив хутір та землі вже згаданого Кузьми Гуриновича. Після втручання менського сотника Г. Сахновського суперечка була вирішена. Про це свідчив лист за підписом військового канцеляриста ГВК Григорія Михайловича з подякою за те, що сотник залагодив той «завод»³⁹.

У той же час на В. Полоницького почали надходити скарги про захоплення козацьких земель, вирубку лісу, захоплення майна та запровадження непомірних повинностей та поборів з селян на свою користь⁴⁰. У 1712 р. колишній житель Домашлина, козак з с. Баби Степан Коворотний подав скаргу на державця спершу чернігівському полковнику П. Полуботку, потім – гетьману І. Скоропадському. В. Полоницький захопив його поле та сіножать, яку Коворотний отримав у спадок від свого тестя, домашлинського жителя Сави Куриленка.

Справа розтягнулася на наступні 15 років. В. Полоницький доводив, що землі С. Куриленка відносяться до його володінь як власника Домашлина, бо той був посполитим. С. Коворотний надав свої докази. Серед них – досить цікава згадка про компут Чернігівського полку 1690 р., в якому С. Куриленко позначений як реєстровий козак, та його заповіт від 19 лютого 1699 р. сину Тимошу та зятю С. Коворот-

³⁴ ЦДІАК України. Ф. 57. Спр. 23. Арк. 71–73; Василенко Н. П. Генеральное следствие... С. 110, 610–611.

³⁵ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Київ : Типо-літографія С. В. Кульженко, 1914. Т. 4 (П–С). С. 172; Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини ... С. 592.

³⁶ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 81.

³⁷ Мякотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв. Прага: Пламя, 1926. Т. 1. Вып. 2. С. 96; Гуржій О. Іван Скоропадський. Київ : Альтернативи. С. 232.

³⁸ Василенко Н. П. Генеральное следствие... С. 110, 189.

³⁹ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 732; Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини... С. 519.

⁴⁰ ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 3100. 42 арк.; Лазаревский А. Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.): историко-юридический очерк. Київ, 1908. 126 с.

ному, яким призначалася нива та «дерево з пчолами»⁴¹. Водночас тривала тяганина за позовом на В. Полоницького ще одного колишнього жителя Домашлина, козака з с. Баби Кіндрата Кагадка. В. Полоницький захопив у нього поле, три сіножаті, хутір з пасікою (здагується 500 бортей) та вирубав ліс, розташований неподалік р. Бреч поряд із греблею та ставком, облаштованими вищезгаданим Г. Гуриновичем. Як доказ він наводив стверджувальний запис на той ліс за підписом сосницького наказного полковника Федора Холодного, укладений орієнтовно в 1664 р. Там зазначалося, що це були володіння діда Кагадка – Філона Штоми, який отримав на них документи ще за часів Речі Посполитої⁴². Ліс, де переважали дуб та сосна, стояв цілим до появи В. Полоницького. Після дозволу І. Скоропадського в 1710 р. він почав навколо ставу осаджувати слободу за участі «заграничних людей», які теж нарobili шкоди в Кагадковому лісі. Зрештою, його хата опинилася всередині слободи, він втратив землі та збіднів. Кагадко скаржився П. Полуботку, однак полковник порадив звернутися до гетьмана, бо не міг покарати В. Полоницького своєю владою⁴³.

У 1715 р. скаргу гетьману подала домашлинська громада на встановлені В. Полоницьким надмірні грошові побори та панщину, яку вони мали виконувати не лише в Домашлині, а також у його володіннях в с. Козел Любецької сотні. Водночас йшлося про захоплення В. Полоницьким селянських земель, худоби та пасік. Слід зазначити, що козаки та селяни згадували у своїх скаргах П. Орлика як попереднього власника, який не дозволяв собі таких безчинств. В. Полоницький намагався повернути на свою користь той факт, що домашлинці вихваляють «изменника» П. Орлика. Але Генеральний військовий суд зобов'язав його повернути награване, хоча він не квапився виконувати цю ухвалу⁴⁴. Однак у 1727 р. В. Полоницький таки «догрався». Він захопив у підданство кількох козаків, про що менський сотник І. Сахновський повідомив до Генеральної військової канцелярії (ГВК). Вона наказала повернути козаків, але за наказом бунчукового товариша спершу був побитий місцевий отаман Василь Ананченко. Потім Полоницький погрожував зробити те ж саме з менським сотенним осавулом та городовим отаманом, які приїхали в Домашлин розбиратися, а також лаяв у їх присутності менського сотника та його батька – Г. Сахновського, на той час уже чернігівського полкового обозного. З ГВК наказали доправити В. Полоницького до Глухова та конфіскувати в нього Домашлин. Село зрештою за ним залишили, однак призначили покарання: тримати «на армате» та стягнути «навязки» в розмірі 40 кіп на користь Ананченка за побої та вдвічі більше на користь Сахновських за безчестя⁴⁵.

У роки гетьманства Мазепи значною підтримкою користувалися й монастирі, засновані на теренах Менської сотні вищезгаданим А. Киселем у 1640-х рр. Він продовжив практику своїх попередників, надаючи на прохання ігуменів оборонні та підтверджувальні універсали на монастирські маєтності. Одночасно в них містилася заборона місцевій владі та жителям навколишніх сіл захоплювати землі православних обителів, а їхніх підданих обкладати податками та повинностями.

12 листопада 1687 р. І. Мазепа видав два універсали на користь Максаківського монастиря. Перший – лист-наказ менському сотнику Івану Курочці щодо суперечки між монастирем та жителями сотні за межі земельних угідь. Гетьману скаржився вже згаданий ігумен Кердановський про те, що вони захопили частину полів та сіножатей неподалік Максаків, якими обитель володіла вже понад 40 років, та

⁴¹ ЦДДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 3100. Арк. 22–23 зв.

⁴² ЦДДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 3100. Арк. 23 зв.; Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини... С. 734.

⁴³ ЦДДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 3100. Арк. 28–28 зв.

⁴⁴ Лазаревский А. Малороссийские посполитые крестьяне... С. 37.

⁴⁵ Мясотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв. Прага: Пламя, 1926. Т. 1. Вып. 3. С. 143.

насипали «копци». І. Курочка мав розібратися у цій ситуації та здійснити розмежування з урахуванням інтересів обох сторін, «а не з одної силе самовольної».

Другим універсалом, який адресувався борзенському та шаповалівському сотникам, гетьман забороняв представникам сотенної адміністрації вершити судочинство в селах, що належали монастирю, переводити його підданих до козацького стану та самовільно збирати з них будь-які побори⁴⁶.

У 1689 р. гетьман доручив одному зі своїх найближчих соратників військового товаришу З. Шийкевичу провести слідство щодо суперечки за межі земельних володінь між монастирем та жителями м. Мени. Згідно з матеріалами справи від 5 грудня 1689 р., меняни поскаржилися на захоплення їхніх орних земель та пасовищ в околицях р. Десни, Максаків, Осьмаків та Кукович. Серед них згадувалися колишні шляхетські володіння, як то острів біля озера Романиця, що належав до володінь менського жителя, шляхтича Гостицького «на первом року войны убытого», та «остров Курчин», отриманий Куркою від Зигмунта Казановського у 1632 р. Цей острів був розташований поблизу Десни вище Максаківського перевозу⁴⁷. З. Шийкевич разом із менськими жителями та представниками від монастиря здійснили об'їзд спірних земель, перевіривши, зокрема, межі території в околицях Максаків, наданої Киселем на заснування обителі в 1646 р. Однак з того часу населення Максаків значно збільшилося. Якщо спочатку воно налічувало 14 дворів, то за ігуменів Ширкевича та Кердановського «болш ста, ... з Мены и з инших сторон, населилося людей»⁴⁸. Відповідно, зросли потреби в земельних угіддях під нові двори та ведення господарства. З огляду на цю ситуацію сторони пішли на взаємні поступки. Монастир віддав менським жителям вищезгадані «острови» Гостицького та Курчина, зобов'язавшись не порушувати межі їхніх володінь, зокрема, у напрямку до Кукович, Осьмаків та біля озера Романиця. Натомість меняни погодилися на вилів риби монастирем з цього озера та поступилися частиною полів та сіножатей неподалік Максаків⁴⁹.

Два універсали гетьмана від 22 вересня 1703 та 20 лютого 1704 рр. стосувалися вирішення суперечки за межі земельних володінь монастиря та Чернігівської архієпископської кафедри між селами Сидорівка та Степанівка. Справу залагоджував писар Генерального військового суду С. Савич⁵⁰.

У травні 1705 р. до гетьмана звернувся ігумен монастиря Калист Меновський з легацією від військового капелана Лаврентія Кашперовича. Він віддав обителі Лазницьке озеро, луки та сіножаті. 12 травня 1705 р. Мазепа надав монастирю стверджувальний універсал на володіння цим озером та «Островом, при том озері лежачим, з лугом і сінними покосами», а 27 жовтня 1707 р. – на володіння селом Максаки, яким заборонив менському сотенному уряду та менській рагуші залучати жителів села до виконання міських повинностей⁵¹.

Макошинські Миколаївський (чоловічий) та Покровський (жіночий) монастирі також не залишилися поза увагою гетьмана. Але, на відміну від Максаківського монастиря, де універсали видавалися здебільшого на підтвердження та захист отриманих раніше володінь, аналогічні документи І. Мазепи по Макошинських обителях були спрямовані значною мірою на підтримку їхнього існування та покращення матеріального становища. 22 жовтня 1687 р. ігумен монастиря Пафну-

⁴⁶ Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря XVII–XVIII ст. Зб. документів / Автори-укладачі: о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко, Інститут української археографії та джерелознавства НАН України ім. М. С. Грушевського. Київ, 2015. С. 50–51.

⁴⁷ Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря... С. 146, 148.

⁴⁸ Там само. С. 143.

⁴⁹ Там само. С. 149–150.

⁵⁰ Там само. С. 52.

⁵¹ Універсали Івана Мазепи (1687–1709). Ч. II. Київ; Львів: НТШ, 2006. С. 391–392; Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – поч. XVIII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. С. 70.

тій Кіндратович отримав гетьманський універсал на «камень один млива» у млині на Сосницькій греблі на р. Убідь⁵². Своїм універсалом від 19 грудня 1687 р. гетьман надав обителі Грицьків млин на два камені та ступне коло на Сосницькій греблі на р. Убідь, та Василів млин на одне коло в с. Верба Понорницької сотні. Цим актом він також підтвердив права монастиря на володіння перевозом через Десну в Макошині, озера поблизу сіл Змітнева, Риботина, Сохачів, Конятина, набуті раніше «грунти, добра та угода». Як відомо з матеріалів Бендерської комісії, І. Мазепа надав на монастир 20000 золотих, профінансувавши зокрема будівництво Миколаївського собору⁵³.

Для «вспартя ... хлебных недостатков» та інших монастирських потреб гетьман на прохання ігумена Пафнутія надав макошинській обителі два камені в млині на р. Убеді в с. Масалаївка, розташованому вище Сосниці. Ймовірно монастир, розташований неподалік Макошина серед придеснянських лугів (в деяких джерелах він і позначений як луговий), відчував брак орних земель, яка покривалася прибутками з млинів⁵⁴. Згідно з універсалом І. Мазепи від 21 липня 1694 р., обитель отримала с. Устьє Сосницької сотні. В цій же сотні була заснована монастирська слобідка Гутище⁵⁵. 26 квітня 1698 р. гетьман видав універсал про підтвердження прав монастиря на маєтності та монастирських підданих⁵⁶. Теж саме зробив гетьман І. Скоропадський своїм універсалом від 3 січня 1709 р.⁵⁷. Монастирю належало с. Слобідка, засноване в місцевості, що в листі А. Киселя від 19 липня 1650 р. згадується як «селище Филево». Ще одне поселення – «деревню» Бутівку монастир отримав за грамотами короля Яна Казимира 1664 та 1665 рр. Однак, за іншим припущенням, її надав обителі гетьман І. Самойлович у 1679 р. В період його правління ченці монастиря могли заснувати слобідку Бурімку⁵⁸.

Низка документів І. Мазепи стосувалася Макошинського Покровського монастиря. Одним із перших був універсал від 27 листопада 1687 р. Він підтверджував надані його попередниками володіння обителі, а саме: млин в с. Феськівці на два борошномельні кола та одне ступне, Цекліївський млин у с. Величківці, озеро Бихове, поля та сіножаті «панские». Останні надав монастирю «до заживаня» ніжинський полковник Г. Гуляницький своїм наказом від 12 березня 1656 р.⁵⁹. Універсалом від 13 березня 1679 р. І. Мазепа підтвердив права монастиря на прибутки з двох борошномельних та ступного кола⁶⁰.

Наказом гетьмана від 23 червня 1697 р., адресованим менському сотнику, заборонялося розміщувати піхотного товариша у володіннях монастиря та отримувати його за рахунок людей «при монастиру нищетно живучих»⁶¹.

Чернігівський полковник Ю. Лизогуб 12 червня 1699 р. видав універсал, яким забороняв менській та сосницькій сотенній старшині притягати до виконання повинностей підсудків, які мешкали при господарстві монастиря, його дворах в

⁵² Універсали Івана Мазепи (1687–1709). Ч. II. Київ, Львів: НТШ, 2006. С. 59.

⁵³ Універсали Івана Мазепи. 1687–1709. Кн. 1 / Упорядник: Іван Бутич. Київ, 2002. С. 112; Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ, 2005. С. 147.

⁵⁴ Виноградський Ю. Сосниця та її околиці // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. Київ : Державне вид-во України, 1928. С. 155.

⁵⁵ Василенко Н. П. Генеральное следствие... С. 107, 112, 131.

⁵⁶ Універсали Івана Мазепи (1687–1709). Ч. II. Київ–Львів: НТШ, 2006. С. 219.

⁵⁷ ЦДДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 4755. Арк. 9.

⁵⁸ Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов: Земская типография, 1873. Кн. 4. С. 145; Василенко Н. П. Генеральное следствие... С. 107, 112.

⁵⁹ Універсали Івана Мазепи. 1687–1709. Кн. 1. С. 105; Універсали Павла Полуботка (1722–1723). С. 568.

⁶⁰ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Відп. ред. І. Ситий; Упорядк. С. Павленко. Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського; Канадський інститут українських студій Альбертського університету; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 47–48.

⁶¹ Універсали Павла Полуботка (1722–1723). К., 2008. С. 518.

Сосниці та Феськівці, а також «фолварку» поряд з млином у тому ж селі⁶².

10 грудня 1699 р. ігумена монастиря Катерина Круківська отримала від гетьмана універсал щодо прибутків з Величківського млина на р. Мені. Він наказував, щоб киселівський та синявський сотники забезпечили надходження належної частини змеленого борошна (т. зв. «войсковую мирочку») на користь монастиря. Та, швидше за все, обитель й надалі залишалася обділеною. Тому у відповідь на скаргу ігумені гетьман своїм наказом від 22 березня 1700 р. зобов'язав киселівського, синявського сотників та величківських мірошників прибути до Генерального військового суду, де вони мали пояснити, чому не віддавали монастирю «жадного належного пожитку». Потім «під роздачу» потрапили менські та феськівські мірошники, які так само, згідно з наказом гетьмана від 22 листопада 1700 р., мали в Генеральному суді відповідати за привласнення військових часток прибутків, наданих монастиреві⁶³. Наступним був універсал на захист монастирських маєстностей від спустошення козацьким військом, що прямувало повз них в Інфляндію, виданий гетьманом 27 червня 1701 р. у таборі під Макошином⁶⁴.

Чернігівський полковник П. Полуботок 19 жовтня 1706 р. видав наказ на прохання «законниц» Макошинського Покровського монастиря. Цим документом він підтвердив універсал свого попередника Я. Лизогуба щодо зобов'язань мешканців навколишніх сіл ремонтувати Величківську та Феськівську греблі. Ще один подібний універсал вийшов 1 листопада 1714 р. Полковник нагадав, щоб жителі Величківки та Феськівки вчасно «гатили и направляли» греблі, так як «оньи и самим тамошнім жителем для переезду потребнь»⁶⁵.

Додатковою ілюстрацією до історії старшинського та монастирського володінь, а також результатів колонізації окремих місцевостей у Менській сотні можуть слугувати матеріали ревізії посполитих Чернігівського полку 1713 р. Менському сотнику Г. Сахновському належали села Феськівка, де згадувалося 15 дворів «тяглих людей ґрунтових» та 26 «огородників», Величківка (16 дворів «тяглих людей ґрунтових» та 18 «огородників»).

У володінні значкового товариша І. Бобира в с. Данилівці перебували 19 дворів «тяглих людей ґрунтових» та 11 «огородників». Ф. Лисенку належали с. Осмаки (10 дворів «тяглих людей ґрунтових» та 14 «огородників») та Дягова (34 дворів «тяглих людей ґрунтових» та 43 «огородники»). Домашлин залишався за бунчуковим товаришем В. Полоницьким, де той мав 10 дворів «тяглих людей ґрунтових» та 14 «огородників».

До маєстностей Максаківського монастиря належало с. Максаки, де згадувалися 23 двори «людей ґрунтових» та 49 «огородників». У с. Бутівці та слобідці Макошинського Миколаївського монастиря згадувалося 32 двори «ґрунтових людей» та 8 «огородників». Слобідка Покровського жіночого монастиря (розташовувалася майже впритул до Макошина) налічувала 18 «ґрунтових» та 15 «огородників». Ушня залишалася за Чернігівською кафедрою. У ній було 24 двори «тяглих людей ґрунтових» та 35 «огородників». До неї відносився і присілок Дубрівка (5 дворів).

У самій Мені налічувався 31 двір «тяглих людей ґрунтових», 80 дворів «огородників» та 40 осіб «шинкарей», підсудків та інших, які винаймали житло. 4 двори «тяглих людей» відомо у с. Баба. У селах Куковичі налічувалося 6 дворів «людей ґрунтових» та 4 «огородників», а в Макошині – 56 дворів «тяглих людей ґрунтових» та 14 «огородників»⁶⁶. Представники вищезгаданих категорій населення підпорядковувалися Менській ратуші і в цьому статусі вони залишалися й надалі⁶⁷.

⁶² Там само. С. 609.

⁶³ Там само. С. 520–520.

⁶⁴ Там само. С. 523.

⁶⁵ Там само. С. 64, 67.

⁶⁶ ЦДДАК України. Ф. 108. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 104–104 зв.

⁶⁷ Василенко Н. П. Генеральное следствие... С. 106, 111.

Всього у Менській сотні нараховано 303 «тяглих людей ґрунтових» та 350 «огородників» (всього 653). Також зазначено, що за попередньою ревізією (рік не вказаний) нараховувалось 699 чоловік⁶⁸.

Отже, період кінця XVII – початку XVIII ст. характеризується наступними тенденціями щодо заселення територій та формування конфігурації земельних володінь у Менській сотні. Насамперед, продовжилася колонізація її території, започаткована за часів правління Речі Посполитої на Чернігово-Сіверщині. Однак тепер її доповнив такий потужний чинник, як переселенський рух з Правобережної України. За нашими спостереженнями, ледве не третина земельних угідь та підданих у Менській сотні належала старшинам – вихідцям з правобережних полків. Маєтності, які вони отримали в тимчасове тримання або на ранг, досить швидко були перетворені в спадкові володіння. Активну участь в освоєнні вільних територій брали також місцева старшина та козаки. Монастирі не лише зберегли свої маєтності в Менській та сусідніх з нею сотнях, а й повсякчас їх збільшували. Колонізація вільних земель, заснування слобід та хуторів, підприємницька діяльність нових та старих господарів у Менській сотні відповідала тенденціям часу та політиці гетьмана Івана Мазепи, який, переймаючись питаннями господарського розвитку територій, тим самим дбав про економіку Української козацької держави.

References

TsDIAK Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyiv) – CSHAK (Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv). F. 51. Op. 3. Spr. 4755. 22 ark.

CSHAK. F. 57. Op. 1. Spr. 22. 762 ark.

CSHAK. F. 57. Op. 1. Spr. 23. 930 ark.

CSHAK. F. 108. Op. 2. Spr. 3. 143 ark.

Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv (m. Moskva) – Russian State Archive of Ancient Acts (Moscow). F. 229. Op. 2. Spr. 54. 693 ark.

Vasylenko, N. P. (1908). Heneralnoe sledstvye o maetnostiakh Chernigovskogo polka (1729–1730) [General investigation on the manions of the Chernihiv regiment (1729–1730)]. Chernyov, Russian Empire: izdanye redaktsyy «Zemskoho sbornyka Chernyovskoi hubernyy». Vol. 3. 709 p.

Vynohradskyyi, Yu. (1928). Sosnytsia ta yii okolytsi [Sosnytsia and its surroundings]. *Chernihiv i Pivnichne Livoberezhzhia: Ohliady, rozvidky, materialy – Chernihiv and Northern Left Bank: reviews, essays, materials*. Kyiv, USSR: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. P. 147–169.

Horobets, V. (2017). Svitanok ukraïnskoi derzhavy rannoho Novoho chasu. Vlada, sotsium, liudy, poriadky, tradytsii [Dawn of the Ukrainian state of early modern times. Power, society, people, orders, traditions]. Kharkiv, Ukraine: KSD.

Hurzhiï, O. I. (2004). Ivan Skoropadskyyi. Kyiv, Ukraine: Alternatyvy.

Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh [Hetman Ivan Mazepa's age in the documents]. (2007). I. Sytyi, S. Pavlenko (Eds.). Kyiv, Ukraine: Kyievo-Mohylianska akademiia.

Dokumentalna spadshchyna Sviato-Preobrazhenskoho Maksakivskoho monastyria XVII–XVIII st. zb. dokumentiv [Documentary heritage of the Transfiguration Maksaky monastery of the XVII–XVIII centuries: collection of documents] (2015). Yurii Mytsyk, Inna Tarasenko (eds.), Ukrainian Institute of Archeography and Source Studies M. S. Hrushevsky. Kyiv, Ukraine.

Diadychenko, V. A. (1959). Narysy suspilno-politychnoho ustroiu Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVII – poch. XVIII st. [Essays on the socio-political structure of the Left Bank of Ukraine at the end of 17 – beginning. 18th]. Kyiv, USSR: Vydavnytstvo AN URSR.

⁶⁸ ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 100–111.

Istoriko-statisticheskoe opysanye Chernigovskoi eparkhyi [Historical and statistical description of the Chernigov diocese]. (1873). Chernihiv, Russian Empire: Zemskaiia typohrafiia. Vol. 4.

Kryvosheia, V. V. (2004). Henealohiia ukrainskoho kozatstva. Narysy istorii kozatskykh polkiv [Genealogy of Ukrainian Cossacks. Essays on the history of the Cossack regiments]. Kyiv, Ukraine: Stylos.

Kryvosheia, V. (2012). Ukrainske kozatstvo v natsionalnii pamiaty. Chernihivskiy polk [Ukrainian Cossacks in national memory. Chernihiv Regiment]. Kyiv, Ukraine: NVTs Priorytety.

Kryvosheia, V. V. (2010). Kozaczka starshyna Hetmanshchyny. Entsyklopediia [Cossack Foremen of the Hetmanate. Encyclopedia]. Kyiv, Ukraine: Stylos.

Krupnytskyi, B. (2008). Hetman Mazepa ta yoho doba [Hetman Mazepa and his age]. Kyiv, Ukraine: Hramota.

Kulakovskiy, P. (2006). Chernihovo-Sivershchyna u skladi Rechi Pospolytoi (1618–1648 r.) [Chernihiv-Sivershchyna in the Polish–Lithuanian Commonwealth (1618–1648)]. Kyiv, Ukraine: Tempora.

Lazarevskiy, A. (1908). Malorossyiskye pospolytye krestiane. Ystoryko-yurydycheskyi ocherk (1648–1783). [Little Russian Commonwealth peasants. Historical and legal essay (1648–1783)]. Kyiv, Russian Empire: Typohrafiia 1-y Kyevskei artely pechatnaha dela.

Lazarevskiy, A. (1868). Ocherky stareishykh dvorianskykh rodov Chernyhovskoi hubernyy [Essays on the oldest noble families of the Chernihiv province]. *Zapysky Chernyhovskoho hubernskoho statystycheskoho komyteta – Notes of the Chernihiv Provincial Statistical Committee*. Chernihiv, Russian Empire: Huberskaia typohrafiia, Vol. 1.

Lazarevskiy, A.N., Konstantynovych, N.K. (1866). Obozrenye Rumiantsevskoi opysy Malorossyy [Review of the Rumyantsev inventory of Little Russia]. Chernihiv, Russian Empire: Yzd. hub. stat. komyteta.

Lysty Ivana Mazepy [Letters from Ivan Mazepa]. (2010). Vol. 2. (1691–1700). V. V. Stanislavskiy (Ed.). Kyiv, Ukraine.

Mazepyna knyha [Mazepa Book]. (2005). I. Sytyi (Eds.). Chernihiv, Ukraine.

Mlynovetskyi, R. (1976). Hetman Mazepa v svitli faktiv i dzerkali «istorii» [Hetman Mazepa in the light of facts and the mirror of «stories»]. Toronto, Canada.

Modzalevskiy, V. L. (1908). Malorossyiskiyi rodoslovnyk [Little Russian pedigree]. Kyiv, Russian Empire: Typohrafiia T-va H.L. Frontskevych y K°. Vol. 1 (A–D).

Modzalevskiy, V. L. (1912). Malorossyiskiyi rodoslovnyk [Little Russian pedigree]. Kyiv, Russian Empire: Typo-lytohrafiia S. V. Kulzhenko, Vol. 3 (L–O).

Modzalevskiy, V. L. (1914). Malorossyiskiyi rodoslovnyk [Little Russian pedigree]. Kyiv, Russian Empire: Typo-lytohrafiia S. V. Kulzhenko. Vol. 4 (P–S).

Miakotyn, V. A. (1926). Ocherky sotsyalnoi ystoryy Ukrainy v XVII–XVIII vv. [Essays on the social history of Ukraine in the XVII–XVIII centuries]. Praha, Czechoslovakia: Plamia. Vol. 1 (2).

Miakotyn, V. A. (1926). Ocherky sotsyalnoi istorii Ukrainy v XVII–XVIII vv. [Essays on the social history of Ukraine in the XVII–XVIII centuries]. Praha, Czechoslovakia: Plamia. Vol. 1 (3).

Pavlenko, S. (2003). Ivan Mazepa. Kyiv, Ukraine: Alternatyvy.

Pavlenko, S. (2005). Ivan Mazepa yak budivnychiy ukrainskoi kultury [Ivan Mazepa as a builder of Ukrainian culture]. Kyiv, Ukraine: Kyievo-Mohylianska akademiia.

Pavlenko, S. O. (2009). Otochennia hetmana Mazepy: soratnyky ta prybichnyky. [Hetman Mazepa's entourage: associates and supporters]. Kyiv, Ukraine: Kyievo-Mohylianska akademiia.

Prysiaha Chernihivskoho polku 1718 roku [The oath of the Chernihiv regiment of 1718]. (2011). Ihor Sytyi, Serhii Horobets, Iryna Kryvosheia (Eds.). Chernihiv, Ukraine: Desna Polihraf, 2011.

Tairova-Yakovleva, T.H. (2013). Ivan Mazepa i Rosiiska imperiia. Istoriia «zrady» [Ivan Mazepa and the Russian Empire. The story of «betrayal»]. Kyiv, Ukraine: Klio.

Universaly Ivana Mazepy (1687–1709) [Universals of Ivan Mazepa (1687–1709)]. (2002). Vol. 1. Ivan Butych (Ed.). Kyiv, Ukraine: NTSh.

Universaly Ivana Mazepy (1687–1709) [Universals of Ivan Mazepa (1687–1709)]. (2006). Vol. 2. Kyiv; Lviv, Ukraine.: NTSh.

Universaly Pavla Polubotka (1722–1723) [Universals of Pavlo Polubotok (1722–1723)] (2008). V. Rynsevych (Ed.). Kyiv, Ukraine.

Universaly ukrainskykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana Samoilo vycha (1657–1687) [Universals of the Ukrainian hetmans from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovich (1657–1687)]. (2004). I. Butych, V. Rynsevych, I. Teslenko (Eds.). Kyiv–Lviv, Ukraine.

Chukhlib, T.V. (2019). Bulava proty skipetra. Ukraina u Velykii Pivnichnii viini 1700–1721 rokiv [Mace against the scepter. Ukraine in the Great Northern War of 1700–1721]. Kyiv, Ukraine: Arii.

Додаток 1.

Менська сотня у другій половині XVIII ст.⁶⁹

Казіміров Дмитро Вікторович – кандидат історичних наук, начальник навчально-методичного відділу Сіверського центру післядипломної освіти (просп. Миру, 43, м. Чернігів, 14000, Україна).

Kazimirov Dmytro V. – Ph.D. in Historical Sciences, Head of the Educational and Methodological Department of the Siversky Center for Postgraduate Education (43 Myru Avenue, Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: dvk_dm@ukr.net

⁶⁹ Історична мапа «Гетьманщина у XVIII ст.» / Автор Ю. Лоза. Київ : Мапа, 2018.

OWNERSHIP OF LAND AND HOUSEHOLD IN MENA SOTNIA AT THE END OF XVII – BEGINNING OF XVIII CENTURIES

The proposed study **aims** to characterize the processes of formation of the Cossack officers, monastic land ownership and development of the territory of the Mena Sotnia in Chernihiv Regiment at the late XVII – early XVIII centuries. **Methodologically**, the work is based on a combination of regional, microhistorical and anthropological approaches. The use of historical, genetic, comparative and prosopographic methods made it possible to trace the conditions of some giving property changes for the Sotnia Cossack officers, to identify in the sources of related inaccuracies in chronological and factual nature. **The scientific novelty** of the study is also related to the introduction into the scientific circulation of information from previously unknown documents on the colonization of the Sotnia territory of representatives of the local hundredth Cossacks officers and common Cossacks.

Conclusions. The author has determined the quantitative composition of settlements formed in the age of the Polish–Lithuanian Commonwealth in Chernihiv-Sivershchyna. The influence of the displacement movement from Right-Bank Ukraine on the development of the territories of Sotnia has been traced. In particular, nearly one-third of the property and subjects in Sotnia were received by officers from the right-bank Regiments. At the same time, the process of transition of rank holdings in the inheritance, expansion of the boundaries of the monastery possessions, conditions for the establishment of settlements, farmsteads and construction of mills were considered. Particular attention is paid to the settlement and economic activity of the northern part of the Sotnia, whose development was actively involved by local Cossacks officers and common Cossacks. The author presents the distribution of the officers', monastic properties and territories that were under the control of the Mena town hall. Colonization of vacant lands, establishment of settlements and farms, entrepreneurial activity of new and old owners in Mena Sotnia corresponded to the tendencies of the time and policy of Hetman Ivan Mazepa, aimed at supporting the economic development of the territories and economy of the Ukrainian Cossack State as a whole.

Key words: Cossack officers, Cossacks, hereditary possession, rank ownership, monastic possessions, Mena Sotnia.

Дата подання: 2 квітня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 17 квітня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Казіміров Д. Землеволодіння та господарство менської сотні наприкінці XVII – на початку XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 27–41. DOI: 10.5281/zenodo.3855450.

Цитування за стандартом APA

Kazimirov, D. (2020). Zemlevolodinnia ta hospodarstvo Menskoi sotni naprykintsi XVII – na pochatku XVIII st. [Ownership of land and menage in Mena Sotnia at the end of XVII – beginning of XVIII centuries]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 27–41. DOI: 10.5281/zenodo.3855450.